

הרב יעקב אפשטיין

האם ניתן להפקיר פירות במהנות צה"ל

שאלה

במחנה צבאי גדלים עצי פרי. מפקד המחנה ורס"ר המחנה אינם אוספים את הפירות, ומוכנים שכל אחד יבוא ויקטוף. האם הקוטף צריך להפריש מהפירות תרומות ומעשרות?

תשובה

צריך לעיין בשתי שאלות:

- (א) האם המציאות שהפירות גדלים בתוך מחנה צבא ורוב הציבור מנוע מלהיכנס לשם מביאה לכך שלא יהא עליהם שם הפקר?
(ב) מי הבעלים שיכולים להפקיר את הפירות?

א. פירות הפקר שחלק מהציבור מנוע מליטול אותם

המפקיר פירותיו ומונע אנשים מסוימים מללקוט בשדהו זהו הפקר שאינו לכול, ועל כן הוא אינו הפקר. כך נאמר בפאה (פ"ו מ"א):

בית שמאי אומרים הבקר לעניים הבקר, ובית הלל אומרים אינו הפקר עד שיופקר אף לעשירים כשמטה.

ופרש ר' עובדיה מברטנורא על אתר:

בית שמאי אומרים הבקר לעניים - מי שהפקיר לעניים ולא לעשירים דין הפקר יש לו, ופטור מן המעשר, דכתיב בלקט ופאה (ויקרא יט) לעני ולגר תעזוב אותם, מה תלמוד לומר תעזוב אותם, למד על עזיבה אחרת דהיינו הפקר, שהיא כזו, מה זו לעניים ולא לעשירים אף מה שנאמר במקום אחר לעניים ולא לעשירים. אף לעשירים כשמטה - דכתיב (שמות כה) והשביעית תשמטנה ונטשתה, מה ת"ל ונטשתה, למד על נטישה אחרת דהיינו הפקר, שהיא כשביעית, מה שביעית לעניים ולעשירים אף הפקר לעניים ולעשירים.

וכן פסק ב'שלחן ערוך' (ח"מ סי' רעג סעי' ה): 'המפקיר לעניים אבל לא לעשירים, אינו הפקר, עד שיפקיר לכל כשמטה'.

ובאר הסמ"ע (סי' רעג ס"ק ו):

אינו הפקר. פירוש, וחייב במעשר, ואם קדם עני וזכה בה לא עשה כלום, כן פירש (רש"י) [הר"ש] פ"ו דפאה [מ"א].

במקרה שלפנינו ההפקר הוא לכאורה לכל הציבור, אלא שרוב הציבור מנוע מלהיכנס ולקטוף, משום שהעצים גדלים במחנה צבאי. האם המניעה הזאת מגדירה שהפרי הנקטף אינו הפקר?

ניתן לומר שמניעת חלק מהציבור לקטוף היא מניעה צדדית, שאינה משפיעה על עצם ההפקר, שהרי בכל הפקר לרחוקים קשה לזכות יותר מן הקרובים, ואם כן ההפקר נעשה מלכתחילה לכולם, אלא שלחלק מהציבור קשה לזכות בו. אולם ניתן לטעון שכיוון שהוא מפקיר בתוך מחנה צבאי, יש חיסרון בעצם ההפקר, כיוון שהוא נעשה בידיעה שאין אפשרות זכייה לכולם, ולכן אינו הפקר.

בתוספות (קידושין טז ע"א) כתבו שניתן להפקיר עבד עברי. ה'פני יהושע' (קידושין טז ע"א) תמה על תוספות:

ויש לתמוה על תמיהתם דהא הפקר גופא קי"ל שאינו הפקר עד שיפקירו לעניים ולעשירים כשמיטה דכתיב ונטשתה, דמהתם ילפינן הפקר וא"כ מאי הפקר שייך בעבד עברי שאין שום אדם יכול לזכות בו ואף למוכרו אינו רשאי אף שגופו קנוי, משא"כ בעבד כנעני דאיתקש לשדה אחוזה ויש לו בו קנין גמור למוכרו וליתן במתנה מש"ה שייך ביה נמי הפקר שהרי כל אדם יכול לזכות בו...

נמצא לדעת ה'פני יהושע' שהפקר שמבחינה מעשית בני אדם מנועים מלזכות בו - אינו הפקר. הוא לומד זאת מדעת בית הלל שהפקר צריך להיות כשמיטה. ה'מקנה' (קידושין טז ע"א) לעומתו טען שיש בכך הפקר:

ולענ"ד לא דמי להתם דהתם מיעט ההפקר שלא יזכו בו עשירים משא"כ הכא הפקיר לכל, אלא שאין אחרים יכולין לזכות משום שהוא זוכה בעצמו [העבד העברי] והוי כמו הפקר בעבד כנעני דזוכה בעצמו ואף על גב דאינו יכול למוכרו מ"מ יכול להפקירו ולסלק רשותו ממנו, ואם לא מטעם שהוא זוכה בעצמו הי' אחר יכול לזכות בו...

ה'מקנה' מבין שהפקר שאינו לכול הוא כשלגבי חלק מהאנשים אינו מופקר, אבל במקרה שמפקיר לכולם ומיד עם ההפקר זוכה בו מאן דהוא, הוא עדיין הפקר, אף שבפועל אף אחד לא יכול לזכות בו. וכן כתב ב'גרש ירחים' (למהרא"ל צינץ, גיטין לח ע"א):

מה שכתב בפני יהושע בעבד עברי לא שייך הפקר, כיון שאין אדם יכול לזכות בו, לא הוי הפקר לכולי עלמא. אין זה מוכרח, דטעמא בשביל שקדם לזכות בעצמו, ולא דמי להפקר לעניים ולא לעשירים שהגריעותא מצד ההפקר עצמו, אבל כאן ההפקר הוא כדת, אלא שהוא קודם לזכות בעצמו.

ונראה כי לפי שתי השיטות, הן של ה'פני יהושע' והן של החולקים עליו, **במקרה שלפנינו אינו הפקר**, מפני שבפועל ההפקר הוא רק למשרתים במחנה זה, ורק הם יכולים לזכות בפירות. ואפילו לשיטת ה'מקנה' סובר כתוספות שהפקר עבד עברי נחשב הפקר, זה מפני שההפקר הוא באמת לכול, אלא שקדם זה וזכה. אבל במקרה שלפנינו, אע"פ שהם מתכוונים להפקיר ולהוציא מבעלותם, ההפקרה המעשית אינה לכול. וכך גם השיב

1. ע"ע בשיעורי ר' דוד פוברסקי, נדרים מד ע"א, סי' רפה.

הרה"ג דוב ליאור שליט"א בהערה בסוף מאמרי (חבל נחלתו ח"ג סי' מח) שהמפקיר בידיעה שחלק מהציבור מנוע מלקיטתו אינו הפקר.

ב. מי יכול להפקיר פירות במחנה צבאי?

מחנות צה"ל שייכים למדינת ישראל, והיא זו שהקצתה אותם לצה"ל. צה"ל הוא גוף כלכלי שהמדינה הקימה, וכל עובדיו שכירים ולא בעלים, ומורשים לעשות פעולות קנייניות רק לפי פקודות הצבא. בכל יחידה ומחנה בעלי תפקידים רבים אשר אחראיים כל אחד על תחומו. המשותף לכולם שאף אחד מהם אינו בעל המקום או המבנה או הציוד שבו הוא מבצע את תפקידו. כל אחד מופקד בעתו ובזמנו על תחום מסוים, והרי הוא כפועל וקבלן האמון על התחום שבו הוא עובד. לפי מהות התפקיד ולפי יכולתו, הוא משגיח ופועל, וכשהוא מקבל תפקיד אחר הוא עובר לבסיס אחר. הציוד בצה"ל, בין מיטלטלין ובין מקרקעין שהופקדו ברשותו, אינם של היחיד ואפילו לא של הרמטכ"ל, והוא אינו יכול לבצע בהם שום פעולה קניינית. לדוגמה, רכב שחייל או קצין קיבל מצה"ל - אינו יכול למכור אותו ואינו יכול להפקירו; הוא שומר שכר על הרכב, כיוון שמקבל שכר על עבודתו, אבל הוא אינו שלו וממילא הוא לא יכול לבצע בו שום פעולות קנייניות. כמו כן ציוד שנתבלה מוחזר ליחידות המופקדות על כך, והמפקדים במסגרת סמכויותיהם מחליטים אם לזרוק או להפקיר או לבער אותו.

הוא הדין למחנות עצמם ולעצי פרי הגדלים בהם. מפקדי מחנה אינם בעלי המחנה, הם הופקדו כשכירים של צה"ל על דברים מסוימים במחנה: לבנות, לתחזק, לשכלל ולדאוג לסדרי המחנה. אבל למכור, לקנות ולהפקיר הן פעולות שאינן כלולות בסמכותם של מפקדי המחנה או רס"ר הבסיס, וודאי שאינם יכולים להפקיר את הפירות הגדלים על עצים במחנה. כמו כן עצי הפרי הם בשמירת מפקדי המחנה והם מתוקף תפקידם צריכים לטפחם, אבל כאמור אינם יכולים להפקירם כיוון שאינם בעליהם. לכן אף הקוטף פירות צריך להפריש תרו"מ, ולכן גם אם מפקדי המחנה אינם רוצים בפירות העצים, ומוכנים שייקטפו בידי כל מאן דבעי, להפקיר אינם יכולים, והפירות - כל זמן שהם על העצים, שייכים לצה"ל. על כן הפירות אינם הפקר וחייבים בתרומות ומעשרות.

ג. האם הקוטף פרי במחנה צה"ל הוא גזלן?

נשאלת השאלה אם חייל שיקטוף פרי ייחשב כגזלן. ונראה שכיוון שלצה"ל באופן כללי אין צורך בפירות, הוא הותר את ההחלטה למטפלים בפועל בעצים, וחלק מסמכותו של המטפל הוא זמירת ענפים והסרת הפירות מהעץ. וכיוון שהוא מתוקף סמכותו התיר זאת, אם אחד החיילים קטף מן הפירות נראה שהוא אינו גוזל, ומעת שהפירות נקטפו ע"י חייל פלוני הם שייכים לו, אבל הוא חייב בתרו"מ.

בשולי המאמר - תגובה / הרב יואל פרידמן

א. לא ברור מה ההבדל בין רס"ר הבסיס או מפקד המחנה לבין כל בעל תפקיד באזרחות כגון ראש עיר² או אחראי על הגינון הציבורי. מסתבר שראש עיר כממונה מטעם הציבור אשר יכול לעשות אין ספור פעולות ממוניות יכול גם להפקיר, אם הוא מבין שאינטרס העירייה אינו בשמירה על הפירות אלא בפיתוח הנוי. ולכאורה הוא דין הממונה מטעם הצבא במחנה. ואף הרב אפשטיין מודה בכך, שהרי בהקשר לצידו שהתבלה כתב: 'והמפקדים³ במסגרת סמכויותיהם מחליטים אם לזרוק או להפקיר'.
 ב. ובהמשך (סעיף ג) כתב הרב אפשטיין שמותר לחייל לזכות בפירות, ואם כן ממ"נ: אם יש למאן דהו סמכות לאפשר לחיילים לקטוף מן הפירות, צריך להיות לו סמכות כזו גם לעניין הפקר ונתינת רשות לכל העולם לקטוף מן הפירות. נמצא שהשאלה היא אם יש לרס"ר או למפקד המחנה סמכות לגבי הפירות שגדלים בתוך המחנה, ומסתבר שאכן כן.
 ג. נראה שיש ראייה מפורשת מן הגמרא (פסחים ו ע"ב) שמביאה ברייתא לגבי תאנים גרועות שמצויות בשדה:⁴

אמר רב יהודה אמר רב: הבודק צריך שיבטל. מאי טעמא? אי נימא משום פירורין הא לא חשיבי, וכי תימא: כיון דמינטר להו אגב ביתיה חשיבי - והתניא: סופי תאנים ומשמר שדהו מפני ענבים, סופי ענבים ומשמר שדהו מפני מקשאות ומפני מדלעות, בזמן שבעל הבית מקפיד עליהן - אסורין משום גזל וחייבין במעשר, בזמן שאין בעל הבית מקפיד עליהן - מותרין משום גזל ופטורין משום מעשר!
 נמצאנו למדים שאף שבעל הבית אינו מאפשר כניסה לשדהו משום שהוא מגדל כרם ענבים, מכל מקום אין זה מונע את ההפקר של סופי התאנים (כשארין מקפיד עליהן),⁵ כי אז התאנים מותרות משום גזל ופטורות מתרו"מ. וכן פסק הרמב"ם הל' מעשר פ"א הי"ב: המשמר שדהו מפני ענביו ובא אחר ואסף את התאנים הנשארות באותה שדה, או שהיה משמר שדהו מפני המקשאות והמדלעות ובא אחד ואסף את הענבים הנשארים שם המפוזרים בשדה, בזמן שבעל השדה מקפיד עליהן אסורין משום

2. **הערת המחבר: י"א.** עי' בספרי חבל נחלתו, ח"ג סי' מח, בעניין עצים הנמצאים ברשות עירונית לעניין גזל ותרו"מ. ורוב המקורות שהביא הרב פרידמן להקשות על דבריי הובאו שם. ועי' הערת הגר"ד ליאור בסוף המאמר. ההבדל בין ראש עיר לבין מפקד מחנה הוא פשוט: לראש עיר בתקופת כהונתו סמכויות קנייניות כלפי **כל הציבור** - אם הוא בונה כביש, כל אחד יכול לעבור בו (גם מי שאינו מעירו). למפקד מחנה סמכויות קנייניות מצומצמות מאוד מאוד, ורק על מה שהופקד בידו ורק כלפי מחנה זה, וממילא כלפי המשרתים במחנה. אם מפקד מחנה בונה כביש, הוא מיועד רק למחנה זה, ולכן גם בעלותו על עצי פרי במחנהו היא רק לטיפוח, אבל אינו מורשה לעשות בפירות **שום פעולה קניינית**: לא למכור, לא לקחת לביתו ולא להביא לחדר האוכל בבסיס, וכל שהוא יכול להרשות לחיילי המחנה לקטוף הוא בגדר מסייעים לו בשמירה על העצים.
3. **הערת המחבר: י"א.** כוונתי הייתה שרק ממונים מיוחדים בצה"ל מחיל התחזוקה רשאים לפסול ציוד ולמכרו או לכלותו (ולפי ידיעתי הם אינם יכולים להפקיר!).
4. ע"ב ממאמרו של הרב ראובן הילר, התורה והארץ ב, עמ' 369-370.
5. ועי' חידושי הר"ן לפסחים שם (מהד' ליכטנשטיין, עמ' מ): 'וכדמוכח' סוגיין מדמיינתין עלה ההיא דסופי תאנים דההיא מתורת הפקר נגעו בה; וכן בבית הבחירה, למאירי פסחים שם (מהד' הרש"ר, עמ' כד): 'אעפ"י שמכל מקום משמר שדהו מפני הענבים שבו... הואיל ואין שמירתו בפרט מצד אותם תאנים אין שמירתו נקראת שמירה אצל התאנים...!'

גזל ולפיכך חייבין במעשר ובתרומה, אין בע"ה מקפיד עליהן מותרין משום גזל ופטורין מן המעשר.

וברמב"ם הל' אישות פ"ה ה"ח פסק באופן דומה בהקשר לקידושי אישה:

הנכנס לבית חבירו ולקח לו כלי או אוכל וכיוצא בהן וקידש בו אשה ובא בעל הבית אע"פ שאמר לו למה לא נתת לה דבר זה שהוא טוב ממה שנתת לה אינה מקודשת, שלא אמר לו דבר זה אלא כדי שלא להתבייש עמו והואיל וקידש בממון חבירו שלא מדעת חבירו הרי זה גזל ואינה מקודשת, ואם קידשה בדבר שאין בעל הבית מקפיד עליו כגון תמרה או אגוז הרי זו מקודשת מספק.⁶

ומבואר בפרשני הרמב"ם⁷ שהבעיה שם היא שלא ברור שהתמרה או האגוז שווים פרוטה, ואם שווים פרוטה ספק אם בעל הבית מקפיד. אך כאשר ברור שהם שווים פרוטה ובעל הבית אינו מקפיד, מקודשת מדין ודאי. בשו"ת נחל יצחק לרב יצחק אלחנן ספקטור, דן באריכות בהלכה זו ומסכים עם הנודע ביהודה⁸ שאף שלא הפקיר בפירוש⁹, כיוון שאין בעל הבית מקפיד נחשב כהפקר. ועוד הוא אומר שמקור דברי הרמב"ם לגבי קידושין הוא בגמ' בפסחים הנ"ל. ראייה נוספת לכך שיש דין הפקר גם במקום שאסור להיכנס לשם, יש להביא מהרמב"ם (הל' זכייה ומתנה פ"א ה"ב) שהצד דגים והנהר עובר באמצע חצר שאינה משתמרת, אף שאסור להיכנס לשדה חברו מכל מקום, הצד - זכה בדגים; וכן נפסק ב'שלחן ערוך'¹⁰.

סיכומם של דברים, אם רס"ר המחנה או מפקד המחנה מאשרים שלא אכפת להם מן הפירות, ובעיקרון כל הרוצה לקטוף - יכול לעשות זאת (אפילו יהא זה גוי), אף שיש מגבלה צבאית שאין מכניסים אנשים זרים למחנה - הרי הפירות הם הפקר, ואין להפריש עליהם תרומות ומעשרות. אם הם אומרים שהפירות שבמחנה מיועדים רק לחיילים שמשרתים שם, אזי מותר לחיילים לקטוף מן הפירות, אך הם חייבים בהפרשת תרומות ומעשרות.¹¹

6. **הערת המחבר: י"א.** לענ"ד מי שאינו רשאי להפקיר את הפירות, גם חוסר הקפדה שלו על הפירות לא יפטור את הפירות מתרו"מ.
  7. עי' לחם משנה ומשנה למלך על אתר.
  8. נודע ביהודה, מהד"ק אבה"ע סי' נט (ד"ה והנה); שם, מהד"ת אבה"ע סי' עז (ד"ה ומה שנסתפקתם).
  9. עי' אבני מילואים, סי' כח ס"ק מט, שבכה"ג לא הוי הפקר אא"כ הפקיר בפירוש ולא אתינן עלה אלא מתורת מתנה.
  10. שו"ע, חו"מ סי' רעג סעי' יא-ג.
  11. **הערת המחבר: י"א.** מצד שתי הסיבות שהזכרתי לעיל, אינני מסכים. א. פירות הגדלים במחנה צבאי מלכתחילה לא נועדו לכל העולם, ואין אדם שיכול להפקירם. ב. מפקד מחנה אינו יכול לעשות פעולות קנייניות בפירות הגדלים בבסיס, ולכן אי הקפדתו אינה הופכת אותם להפקר. במסגרת השמירה על העץ הוא יכול לזמור אותו או להסיר פירותיו, ולכן להרשות לחיילים בבסיס 'לעזור לו' ולקטוף את הפירות, אבל אין זה פוטרם מתרו"מ. ג. כאמור לעיל כך פסק הרה"ג דוב ליאור לגבי קריית ארבע שמוותר לאנשים לקטוף פירות אבל צריכים להפריש תרו"מ.
- תגובת העורך: י"פ.** בתשובת הרה"ג דוב ליאור, חבל נחלתו, שם עמ' 241, הערה 4, אין כלל התייחסות לשאלה העקרונית אם כאשר מונעים מאנשים להגיע לפירות (ע"י שמירה למשל) זה פוגע בתוקף ההפקר אם לאו. כל מה שכתב הוא שבמועצה בקריית ארבע, האנשים הממונים אינם מפקירים את הפירות לכול, אלא רק לתושבי המקום.